

τικὴ ζωτικότητα ποὺ [πρέπει νὰ] ἐμψυχώνει τὴ μορφή» κι ἔτσι νὰ τὴν καθιστᾶ ὡραία «ἀναπαράγοντας μὲ αὐτὸν τὸν τρόπο τὸν ρυθμὸ τῆς θεϊκῆς τάξης καὶ τῆς ἠθικῆς διακυβέρνησης τοῦ σύμπαντος»¹⁷. Κατ' αὐτόν, ὁ συντονισμὸς τῆς μηχανικῆς νομοτέλειας τοῦ μακρόκοσμου πρὸς τὴν ἐσωτερικὴ ζωτικὴ ἄρμονία τοῦ πνεύματος, ὅταν ἐπιτυγχάνεται μέσω τῆς τέχνης, παράγει ἕναν «μικρόκοσμο», κι ἔτσι ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ὑπέρβαση τῶν περιορισμῶν τῆς ἀτομικότητας καὶ βιώνεται ὡς αἴσθημα ἐλευθερίας, δυναμικῆς ἰσορροπίας καὶ ὁμορφιάς. Ἀποδεχόμενος λοιπὸν καὶ τοῦτος τὸν ρόλο μιᾶς μορφῆς ἐνσυναίσθησης, τῆς ἄρμονικῆς ἀνταπόκρισης (*Fügeinandersein*) μεταξὺ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου, ὡς θεμελίου τοῦ ὡραίου, παρέμεινε στὴν τροχιά ἐνὸς διαισθητικοῦ δυναμικοῦ ἰδεαλισμοῦ, βλέποντας τὸν ρόλο τῶν αἰσθητῶν μορφῶν ὡς ἀπλῶς διαμεσολαβητικὸ καὶ ὄχι ὡς συγκροτησιακὸ τοῦ αἰσθητικῶν ὡραίου. Καθὼς τὸ διατυπώνει ὁ Παπανοῦτσος¹⁸:

[Κατὰ τὸν Lotze] ἡ Τέχνη δημιουργεῖ ἕναν κόσμο ὅπου ὁ μηχανισμὸς τῶν πραγμάτων συμφωνεῖ μὲ τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ πνεύματος. Οὐσία τοῦ ὡραίου εἶναι αὐτὴ ἡ σπᾶνιᾶ ἄρμονία πρα-

17. Βλ. Croce, ὁ.π. 373-4. Οἱ βασικὲς δημοσιεύσεις τοῦ Lotze στὴν περιοχὴ τῆς Αἰσθητικῆς μνημονεύονται ἀπὸ τὸν Βιζυηνὸ στὶς ὑποσημειώσεις του. Ὅμως ἡ τελευταία του συνθετικὴ ἐργασία, *Grundzüge der Ästhetik*, ἐκδόθηκε (στὴ Λειψία) μεταθανάτια, τὴν ἴδια χρονιά μὲ τὴν προκείμενη μελέτη.

18. ὁ.π. 313-4. Ἡ ἔμφαση δική μου.

γματικότητας και 'Ιδέας... 'Ο «φυσικός» κόσμος [διέπεται από] τὴν ἀμείλικτη κυριαρχία τῆς τυφλῆς 'Ανάγκης ποὺ τὸν κυβερνάει· ἐπομένως ἡ ἀντίθεσή του πρὸς τὸ πνεῦμα, ποὺ θέτει ἀξίες καὶ ζητεῖ νὰ πραγματοποιήσει σκοπούς, εἶναι ριζική.

Μιὰ τέτοια διχαστική ἀποψη γιὰ τὸν κόσμο, ὅπου τὸ ρῆγμα μεταξὺ φύσεως καὶ πνεύματος φαντάζει οὐσιαστικὰ ἀγεφύρωτο¹⁹, ἦταν φυσικὸ νὰ ὀδηγήσει τὴν εὐαίσθητη ψυχροσύνθεση τοῦ Βιζυηνοῦ σὲ μιὰ δυσιστική θεώρηση τῆς, φαινομενικὰ τουλάχιστον, ἀπόκοσμης φιλοσοφίας τοῦ Πλωτίνου, ἀλλὰ ἐν τέλει καὶ στὸ αἶσθημα τῆς πλήρους ἀποξένωσης ἀπὸ τὸν κόσμο, ποὺ τόσο δραματικὰ μαρτυροῦν οἱ «Στίχοι τοῦ φρενοκομείου».

'Ο Zimmermann εἶχε ἀναλύσει τὶς αἰσθητικὲς θεωρίες ἀπὸ τὴν 'Αρχαιότητα ὡς τὶς μέρες του σὲ δύο βασικὰ ρεύματα, τὰ ὁποῖα —καὶ τὰ δύο— ἐκπηγάζουν, κατὰ τὴ γνώμη του, ἀπὸ τοὺς διαλόγους τοῦ Πλάτωνα. Τὸ ἓνα ἀνάγεται στὸν Φαῖδρο, ὅπου τὸ καλὸν ἐμφανίζεται ὡς ἀπείκασμα τῶν ἰδεῶν, ἐνῶ τὸ ἄλλο στὸν Φίληβο, ὅπου τοῦτο ἀντιστοιχεῖ «στὴν εὐχαρίστηση ποὺ ἀποκομίζουμε ἀπὸ τὴν ἀντίληψη ἑνὸς ἁρμονικοῦ καὶ συμμετρικοῦ ἀντικειμένου»²⁰. Καὶ συνεχίζει: «τό τελευταῖο φαίνεται

19. Στὸ διήγημα τοῦ Βιζυηνοῦ 'Αἰ συνέπειαι τῆς παλαιᾶς ἱστορίας' ὁ «αὐλοσύμβουλος» καθηγητῆς τῆς ψυχιατρικῆς κύριος Χ*** (ὁ ὁποῖος, ὅπως διαβλέπει ὁ Χρυσανθόπουλος, ὁ.π. 97, δὲν ἀποτελεῖ παρὰ λογοτεχνικὴ ὑπόσταση τοῦ Lotze) ἐκθέτει μιὰν ἐξίσου δυσιστικὴ ψυχολογικὴ θεωρία (σ. 105).

20. Zimmermann, ὁ.π. 185

πώς τὸ προώθησε ὁ Ἀριστοτέλης, ἐνῶ ἀντίθετα τὸ πρῶτο τὸ ἀκολούθησε ὁ Πλωτῖνος». Ἐφόσον λοιπὸν ὁ Zimmermann ἔβλεπε τὴ θεωρία του ὡς προέκταση τοῦ «ἀριστοτελικοῦ» ρεύματος, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ξαφνιάζει ἂν ἓνας συγγραφέας στρατευμένος στὴν ἀντίπαλη παράταξη ἐπέλεξε ὡς ἀντικείμενο τῶν αἰσθητικῶν του ἀναζητήσεων τὴν καλολογία τοῦ Πλωτίνου. Γίνεται ἐπίσης ἀντιληπτὸ ὅτι ἡ κριτικὴ τὴν ὁποία ἀσκεῖ ὁ Πλωτῖνος, στὸ πρῶτο ἐδάφιο τῆς πραγματείας του Περὶ τοῦ καλοῦ, ἐναντίον τῆς στωικῆς θεωρίας τῆς συμμετρικότητας²¹ ἀποκτοῦσε στὰ μάτια τοῦ Βιζυηνοῦ ἐντελῶς ξεχωριστὴ σημασία καὶ ἐπικαιρότητα. Τοῦτο ἐξηγεῖ τὴν ἔκταση ποὺ δίνει στὴν ἀνάλυσή της στὸ κεφάλαιο Γ', ἀλλὰ καὶ τὸ γεγονός ὅτι ἐκεῖ αἰσθάνεται τὴν ἀνάγκη νὰ ἐπιχειρήσει καὶ μιὰ κριτικὴ ἀνασκόπηση τῶν βασικῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν ποὺ εἶχαν διατυπωθεῖ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Καντ, τὸν ὁποῖο ἔθεταν ὡς ἀφετηρία τους οἱ ἐρβαρτιανοί. Μὲ βάση ψυχολογικὰ ἐπιχειρήματα προσπαθεῖ νὰ ἀνασκευάσει τὴν καντιανὴ διάκριση μεταξὺ «καλοῦ» καὶ «εὐαρέστου»: μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο ἐρμηνεύει καὶ τὸ δεύτερο ἐπιχείρημα τοῦ Πλωτίνου ἐναντίον τῆς θεωρίας τῆς συμμετρικότητας ὡς ἀναγωγιστικὸ τῆς ὀμορφιάς τοῦ συνόλου στὴν ὀμορφιά τῶν μερῶν ποὺ τὸ ἀποτελοῦν, μολονότι κάτι τέτοιο ἔρχεται σὲ ἀν-

21. Βλ. Ἐνν. I 6.1.20-54. Πρβλ. καὶ VI 7.33.30, ὅπου ἡ μορφή χαρακτηρίζεται ὡς ἴχνος τοῦ ἀμόρφου.

τίφαση με ἄλλα χωρία τῶν Ἐννεάδων²². Τὸ συμπέρασμα πάντως στὸ ὁποῖο καταλήγει μοιάζει γνήσια πλωτινικό: ὅτι ἡ συμμετρικότητα, ἡ τελειότητα τῆς μορφῆς, ἀποτελεῖ ἀπλή ἐκδήλωση τῆς παρουσίας τῶν στοιχείων τοῦ ἰδεατοῦ κάλλους μέσα σὲ ἓνα συγκεκριμένο αἰσθητὸ ἀντικείμενο.

Ποιό εἶναι ὅμως αὐτὸ τὸ «περιεχόμενο» (Gehalt), ἡ παρουσία τοῦ ὁποίου προσδίδει στὴ μορφή τὴν αἰσθητική της ἀξία; Εἶναι, ὅπως ὑποστήριζαν ὁ J. G. Herder καὶ ὁ Fr. Creuzer, τὸ ἐννοιολογικὸ ἢ τὸ «συμβολικόν» της ὑπόβαθρο; Κατὰ τὸν Lotze, ὅπως εἶδαμε, πρόκειται γιὰ τὴν πνευματικὴ ζωτικότητα μιᾶς ἀπροσπέλαστης καθ' αὐτὴν γιὰ τὴν ἀνθρώπινη νόηση Ἰδέας, ἡ ὁποία ὡστόσο βρίσκει τὴν ἔκφρασή της, κατὰ κάποιον τρόπο, σὲ μιὰ συγκεκριμένη μορφή καὶ μπορεῖ νὰ γίνεи διαισθητικὰ ἀντιληπτὴ μέσω τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν ἐμπειριῶν μας. Ἡ Ἰδέα αὐτὴ δὲν εἶναι μιὰ στατικὴ ἀφηρημένη ἐννοια, ἀλλὰ ἐνέχει τὸ στοιχεῖο τῆς κίνησης καὶ τοῦ δυνα-

22. Βλ. Ἐνν. I 6.1.26-30 (χωρὶο γιὰ τὸ ὁποῖο προτείνω μιὰ μὴ ἀναγωγιστικὴ ἐρμηνεία στὸ σχόλιό μου ad loc.) καὶ πρβλ. III 2.17.64-74. Βλ. ἐπίσης J.P. Anton, *Δέκα δοκίμια*, Ἀθήνα 1969, 44-6. Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι καὶ ὁ Lotze εἶχε ἐπιχειρήσει νὰ ξεπεράσει τὴν καντιανὴ διάκριση, ἀντικαθιστώντας τὴν μὲ μιὰ τριεπίπεδη ἱεραρχία αἰσθητικῶν ἀξιῶν, (α) τὸ ἀπολαυστικὸ τῆς αἴσθησης (das Angenehme der Sittlichkeit), (β) τὸ εὐχάριστο τῆς παράστασης (das Wohlgefällige der Vorstellung) καὶ (γ) τὸ ὠραῖο τοῦ στοχασμοῦ (das Schöne der Reflexion), ὅπου ὅμως οἱ κατώτερες ὑπάγονται καὶ συνεισφέρουν στὶς ἀνώτερες. Βλ. Gilbert & Kuhn, ὁ.π. 509-11.

μισμοῦ. Καὶ εἶναι αὐτός ὁ δυναμικός καὶ ζωοποιός χα-
ρακτήρας τοῦ ὡραίου ποῦ μᾶς προκαλεῖ τὴν αἰσθητικὴ
εὐχαρίστηση. «Μπορεῖ κανεὶς νὰ μᾶς πείσει ὅτι ἡ ἀν-
θρώπινη μορφή εἶναι εὐχάριστη ἀπλῶς καὶ μόνον λόγῳ
τῶν στερεομετρικῶν της συσχετισμῶν, ἀνεξάρτητα ἀ-
πὸ τὴν πνευματικὴ ζωὴ ἢ ὁποῖα τὴν ἐμψυχώνει»²³; Μὲ
τὴν τελευταία του αὐτὴ φράση ὁ Lotze μοιάζει νὰ παρα-
φράζει ἓνα ἄλλο φημισμένο χωρίο τῶν Ἐννεάδων (VI
7.22.26-33):

διὰ τί γὰρ ἐπὶ μὲν ζῶντος προσώπου μᾶλλον τὸ
φέγγος τοῦ καλοῦ, ἴχνος δ' ἐπὶ τεθνηκότος καὶ μή-
πω τοῦ προσώπου ταῖς σαρξὶ καὶ ταῖς συμμετρί-
αις μεμαρασμένου; καὶ τῶν ἀγαλμάτων δὲ τὰ ζω-
τικότερα καλλίω, κἂν συμμετρότερα τὰ ἕτερα ἤ;
καὶ αἰσχιῶν ζῶν καλλίω τοῦ ἐν ἀγάλματι καλοῦ;
ἢ ὅτι τοδὶ ἐφετὸν μᾶλλον· τοῦτο δ' ὅτι ψυχὴν ἔχει
τοῦτο δ' ὅτι ἀγαθοειδέστερον.

Τοῦτο γιὰ τὸν Βιζυηνὸ δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἀποτελεῖ
ἐνδειξη γιὰ τὸ πρὸς ποιά κατεύθυνση θὰ ἔπρεπε ν' ἀνα-
ζητήσῃ τις ἱστορικὲς πηγές τοῦ αἰσθητικοῦ του ιδεώ-
δους.

Καὶ ὅμως! Παρὰ τις ἀναντίρρητες ἀναλογίες τους μ'
αὐτό, τὰ ἰδεαλιστικὰ συστήματα τοῦ γερμανικοῦ ρο-
μαντισμοῦ ἐνοικοῦν σὲ ἓνα σύμπαν ὀλωσδιόλου διαφο-

23. Τὸ χωρίο αὐτὸ ἀπὸ τὴν *Geschichte der Ästhetik in Deutschland*
παραθέτει ὁ Croce, ὁ.π. 374.

ρετικὸ ἀπὸ ἐκεῖνο τοῦ Πλωτίνου²⁴. Ἔτσι ἡ ἀπόπειρα νὰ «διαβαστεῖ» ἡ ὄντολογία τοῦ τελευταίου μὲ τὰ γυαλιὰ τοῦ ἰδεαλισμοῦ ὀδηγεῖ ἀναπόφευκτα σὲ παραμορφώσεις, ἰδιαίτερα ὅσον ἀφορᾷ τὰ «ἄκρα» τοῦ συστήματός του. Μολονότι, γιὰ παράδειγμα, ὁ Βιζυηνὸς ξεκινάει τὴν παρουσιάσή του διαχωρίζοντας σωστά τὸ ἐπέκεινα νοῦ καὶ οὐσίας Ἀγαθὸ ἀπὸ τὸν ἐμπεριέχοντα καὶ ταυτιζόμενο μὲ τὶς ἰδέες —δηλαδή μὲ τὸ ὄν στὸ σύνολό του— Νοῦ²⁵, καὶ στὴ συνέχεια τὸ ἀναγνωρίζει ὡς ὑπερούσιον καὶ ὑπέρχαλον, πιὸ κάτω, παρασυρόμενος ἴσως καὶ ἀπὸ ἓνα κάπως ἀσαφὲς χωρίο τοῦ Πλωτίνου²⁶, ἀναφέρεται στὸν νοητὸ κόσμον καὶ στὸ ὄντως ὄν ὡς ἐπίσης ὑπέρχαλον, προξενώντας ἔτσι ἀμφιβολίες ὅσον ἀφορᾷ τὴν αὐθυπαρξία του καὶ τὴν ἀνεξαρτησία τοῦ καλοῦ ἀπὸ

24. Γι' αὐτὸ θεωρῶ ἐν τέλει παραπλανητικὸ τὸν συνήθη χαρακτηρισμὸ τοῦ Πλωτίνου ὡς «πατέρα τοῦ αἰσθητικοῦ ἰδεαλισμοῦ». Βλ., λ.χ., Παπανοῦτσος, ὁ.π. 139. Διότι δὲν εἶναι ἀκριβὲς ὅτι κατ' αὐτὸν ἡ ὁμορφιά ἀποτελεῖ «δημιουργία τῆς καλλιτεχνικῆς προσωπικότητας». Ὁ ἄξιος καλλιτέχνης ἀπλῶς ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ θεασθεῖ στὸν χῶρον τῶν νοητῶν ὄντων τὸ κάλλος ποὺ ὑπάρχει ἀνεξάρτητα ἀπ' αὐτόν, καὶ νὰ δημιουργήσῃ ἓνα —ὅσοδήποτε ἀμυδρὸ— ἀπείκασμά του, ἄλλο... ἔλαττον ἐκεῖνου.

25. Ἐνα σημεῖο ὡς πρὸς τὸ ὁποῖο ὁ Hegel, λ.χ., φαίνεται νὰ βρίσκεται σὲ πλήρη σύγχυση. Βλ. *Lectures on the History of Philosophy* (ἀγγλικὴ μετάφραση ἀπὸ τοὺς E.S. Haldane καὶ F.H. Simson), Λονδίνο 1894, τόμ. II, 413-6.

26. Ἐνν. I 6.9.39 ἐπ., ἓνα χωρίο ποὺ καὶ ὁ ἴδιος ὁ Βιζυηνὸς χαρακτηρίζει στὰ Προλεγόμενά του ὡς «ἐπαμφοτερίζον». Βλ. ἐπίσης τὰ σχόλιά μου ad loc.

τὰ αἰσθητά. Πιὸ σοβαρὲς εἶναι οἱ συνέπειες ὅσον ἀφορᾷ τῇ φύσει τῆς ὕλης καὶ τῇ συμβολῇ της στὴ συγκρότηση τῶν αἰσθητῶν σωμάτων. Διότι μὲ τὴν εἰσαγωγή τῆς, ξένης πρὸς τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου, ἔννοιας τῆς «ὑπάρξεως», ὡς τοῦ τρόπου τοῦ εἶναι τῶν αἰσθητῶν, καὶ θέτοντάς την ὡς τὸ κέντρο βάρους τοῦ ὄντολογικοῦ του σχήματος, κινδυνεύει νὰ ἰσοπεδώσει καὶ τὴν καλολογία ἐκείνου, ἐφ' ὅσον, ἐξομοιώνοντας ὅλα τὰ αἰσθητά κατὰ τὴν ὑπαρξή τους, καὶ μὲ δεδομένη τὴν ταυτότητα μεταξὺ τοῦ «εἶναι» καὶ τοῦ «καλὸν εἶναι», καθίσταται ἀδύνατη ἡ αἰσθητικὴ ἀξιολόγηση μεταξὺ τους. Ὅμως ὅλη ἡ θεωρία τοῦ Πλωτίνου βασίζεται ἀκριβῶς στὸ ὅτι ἡ παρουσία τοῦ ὄντος στὰ αἰσθητά ὑπόκειται σὲ ἀπεριόριστες διαβαθμίσεις, ἀνάλογες πρὸς τὴν δεκτικότητα τοῦ ἐκάστοτε ὕλικου ὑποστρώματος ποὺ μορφοποιεῖται. Εἶναι αὐτὲς οἱ διαβαθμίσεις τῆς «ὄντικότητάς» τους ποὺ τὰ καθιστοῦν περισσότερο ἢ λιγότερο ὡραῖα. Ἐξ ἄλλου, μολονότι ἡ ἴδια ἡ ὕλη χαρακτηρίζεται ἐπανειλημμένως ἀπὸ τὸν Πλωτῖνο ὡς μὴ ὄν, τοῦτο δὲν σημαίνει καὶ ὅτι «δὲν ὑπάρχει», ἂν καὶ ἀσφαλῶς εἶναι τὸ πάντη αἰσχρὸν²⁷.

Ἀλλὰ ἡ σημασία τοῦ μελετήματος τοῦ Βιζυηνοῦ δὲν ἔγκειται τόσο στὴν περισσότερο ἢ λιγότερο ἀκριβῆ παρουσίαση τῆς ὄντολογίας τοῦ Πλωτίνου, ὅσο στὴ βαθύτερη ἀνταπόκρισή του στὴν καλολογία του, γιὰ τὴν ὁ-

27. Βλ. σχετικὰ μὲ αὐτὸ τὸ ζήτημα τὰ σχόλιά μου στὸ χωρίο I 8.3.6-12 τῶν Ἐννεάδων. Ἐπίσης I 6.2.15-6.

ποία μίλησα πιο πάνω. Είναι τὸ νοσταλγικὸ τοῦ κοίταγμα πρὸς τὴν ὀμορφιὰ ὡς μέσο σωτηρίας καὶ ἀπελευθέρωσης τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν θανατερὴ παροδικότητα τῆς ἐνσώματης ζωῆς τῆς ποὺ τὸν κάνει νὰ ἀναγνωρίσει στὰ παραινεντικά κείμενα τοῦ Νεοπλατωνικοῦ, καὶ κατ' ἐξοχήν στὸ Περὶ τοῦ καλοῦ, τὴν ἴδια ἔφεση γιὰ φυγὴ πρὸς μιὰν ὑπερκόσμια πατρίδα²⁸. Ὁ παρασυρμὸς τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὴν ρευστότητα τῆς ὕλης, ὁ «θάνατός» τῆς καὶ ὁ ἐνταφιασμὸς τῆς στὸν εἰνάλιον τύμβον τῆς σωματικότητας εἶναι μοτίβα ποὺ ἐπανέρχονται μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμονὴ καὶ στὸ λογοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Βιζυηνοῦ, ὁ ὁποῖος γνώριζε

28. Βλ. Πλωτ., Ἐνν. I 6.8.16 ἐπ. καὶ πρβλ. ὅσα ἀναφέρει σχετικὰ μὲ τὸ μοτίβο τοῦ ταξιδιοῦ στὸ διήγημα Ἐὐμόνον τῆς ζωῆς τοῦ ταξείδιον ὁ Μουλλᾶς, ὁ.π. ρκ'-ρκα'. Ἡ ἐκτίμησή μου αὐτὴ εἶναι ἀρκετὰ διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην τῆς Ε. Ποταμιάνου-Παλλαντίου, Ἐ. Βιζυηνός: ποιητής, διηγηματογράφος καὶ φιλόσοφος', Διαβάζω 278 (8-1-92), 53-4, ἡ ὁποία τοποθετεῖ τὸν αἰσθητικὸ προβληματισμὸ τοῦ Βιζυηνοῦ στὸ «θετικιστικὸ πλαίσιο» ποὺ διαμορφώνουν «οἱ μεθοδολογικὲς προϋποθέσεις πάνω στις ὁποῖες στηρίχθηκαν οἱ θεωρίες τοῦ Fechner καὶ τὸ Σύστημα φιλοσοφίας τοῦ Wundt», παραβλέποντας ἔτσι ἐντελῶς τὴν καθοριστικὴ, κατὰ τὴ γνώμη μου, συμβολὴ τῶν αἰσθητικῶν θεωριῶν τοῦ Lotze, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τὸ προκείμενο ἔργο. Πρβλ. ἐπίσης Μαμώνη, ὁ.π. 58: «Ἡ ἀνάλυση τῶν καλλοιογικῶν ιδεῶν τοῦ Πλωτίνου γίνεται μὲ τρόπο ἐμπειρικὸ, μὲ βάση τις ἀρχές τῆς ἐμπειρικῆς ψυχολογίας περισσότερο...», πρᾶγμα ποὺ ἀληθεύει μόνον προκειμένου γιὰ ὀρισμένες, ὄχι ἰδιαίτερα διαφωτιστικὲς, παρατηρήσεις τοῦ στὰ κεφάλαια Β' καὶ Γ'. Παραμένει βέβαια ἀκριβὲς ὅτι καὶ ἐδῶ διαφαίνεται ἔκδηλα τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ συγγραφέα γιὰ τις ψυχολογικὲς μελέτες καὶ μάλιστα γιὰ τὴν παιδικὴ ψυχολογία.

καλά τή διεξοδική ανάλυση του ίδιου θέματος στον Πλωτῖνο ἀπὸ τὸν Fr. Creuzer²⁹. Ψάχνοντας μέσα στὰ κείμενα τοῦ Νεοπλατωνικοῦ, ὁ ποιητὴς ἔφερνε πάλι στὴν ἐπιφάνεια τὰ νεοπλατωνικὰ στοιχεῖα ποὺ ἦσαν ἐνσωματωμένα στὶς ρίζες τοῦ πνευματικοῦ κινήματος μὲ τὸ ὁποῖο εἶχε γαλουχηθεῖ στὴν Εὐρώπη, ἤτοι τοῦ ἰδεαλιστικοῦ ρομαντισμοῦ. Καὶ ἐπανεισάγοντάς τα στὴ χώρα του, ἀσφαλῶς θὰ ἔνοιωθε ὅτι ἀνοίγε νέους δρόμους πρὸς τὴν ἀφύπνιση τῶν πνευματικῶν τῆς δυνάμεων καὶ τὴν ἐθνικὴ τῆς αὐτοσυνειδησία, ὅπως πίστευε πὼς ἔκανε μὲ τὶς λαογραφικὲς του μελέτες, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ κυρίως λογοτεχνικό του ἔργο³⁰.

Ὅπως καὶ τὸ ὑπόλοιπό ἔργο του ὅμως, ἔτσι καὶ ἡ προκείμενη μελέτη τοῦ Βιζυηνοῦ ἔτυχε μᾶλλον ψυχρῆς ὑποδοχῆς ἀπὸ τοὺς πνευματικούς κύκλους τῆς πρωτεύουσας³¹. Μολονότι ἀναμφίβολα ὑπῆρξε ἡ πρώτη ἀξιό-

29. Βλ. Πλωτ., Ἐνν. 16.8.9-16, 18.13.21-6 καὶ τὸ σχόλιό μου στὸ *Περὶ τοῦ Πλωτίνου βίου* 22.25. Ἐπίσης Fr. Creuzer, *Plotini, Liber de pulcritudine*, Χαϊδελβέργη 1814, xlv-lxx. Πρβλ. τὰ ποιήματα "Ἡ ἀνεμώνη", "Τὸ παιδί στὸ ποτάμι", "Παρὰ τὸν ποταμόν", "Παρὰ τὴν λίμνην" καὶ "Τὸ ὄνειρον" (ἀριθ. 17, 19, 20, 23, καὶ 25 στὴν ἔκδοση τοῦ I.M. Παναγιωτόπουλου, *Γεώργιος Βιζυηνός* [Βασικὴ Βιβλιοθήκη 18], Ἀθῆναι 1960) ἀπὸ τὴ συλλογὴ *Ἀτθίδες αὔραι*. Τὸ πρῶτο ἀπ' αὐτὰ ἐπανεμφανίζεται, ἐλαφρὰ παραλλαγμένο, καὶ στὸ διήγημα "Αἱ συνέπειαι τῆς παλαιᾶς ἱστορίας" (σ. 115).

30. Βλ. Μουλλᾶς, ὁ.π. νη'-ξ' καὶ Σαχίνης, ὁ.π. 324.

31. Ὁ Βασιλειάδης, ὁ.π. 145, χαρακτηρίζει τὸ ἔργο ὡς «πολύκροτον», ὅμως δικαιολογεῖ τὸν χαρακτηρισμὸ ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι τοῦτο

λογη πρωτότυπη ελληνική συμβολή στη μελέτη του Πλωτίνου κατά τὰ νεότερα χρόνια, ἡ ὕπαρξή της ἀγνοεῖται ἐπιδεικτικὰ στὴ βιβλιογραφικὴ κατακλείδα τοῦ ἄρθρου τοῦ Ἐμμ. Ροῖδη γιὰ τὴν Ἀλεξανδρινὴ Σχολή³², ἀλλὰ καὶ σχεδὸν σὲ ὅλες τὶς ἔκτοτε διατριβές καὶ μονογραφίες ποὺ ἐκπονήθηκαν στὴ χώρα μας σχετικὰ μὲ τὴ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου. Φαίνεται ὡστόσο ὅτι, ἔστω καὶ χωρὶς νὰ μνημονεύεται ρητὰ, διαβάστηκε ἀρκετὰ, κι ἔτσι συνέβαλε στὸ νὰ διατηρηθεῖ ἔκτοτε ζωντανὸ τὸ ἐνδιαφέρον εἰδικὰ γύρω ἀπὸ τὴν καλολογία τοῦ μεγάλου Νεοπλατωνικοῦ³³.

ΠΑΥΛΟΣ ΚΑΛΙΓΑΣ

«ἔτυχεν ἐκτενῶν ἀναλύσεων συμπαθητικωτάτων παρὰ πολλῶν εὐρωπαίων σοφῶν». Ὁ συντάκτης τῆς εἰσηγητικῆς ἐκθεσης κατὰ τὴν κρίση τοῦ ἀπὸ τὴ Φιλοσοφικὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, ὁ ἔρβαρτιανὸς καθηγητὴς τῆς Φιλοσοφίας Χρῆστος Παπαδόπουλος, ἦταν ἐπικριτικὸς γιὰ «τὴν ὑποκειμενικὴ θεώρηση τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν συγγραφέα», ἂν καὶ τοῦ ἀνεγνώριζε «δεξιότητα... καὶ εὐστροφίαν». Ὁ Στ. Λελέκος τοῦ ἄσκησε δριμεία κριτικὴ στὴν ἐφημ. *Παλιγγενεσία* 20 καὶ 27-8-1885, ὅμως τὰ βέλη του ἔχουν ὡς στόχο ἄλλοτε τὴν «γλωσσικὴν ἀμάθειαν» τοῦ Βιζυηνοῦ καὶ ἄλλοτε «τὰς ἀστηρίκτους περὶ καλοῦ ὑποθέσεις» τοῦ ἴδιου τοῦ Πλωτίνου! Βλ. σχετικὰ Μαμώνη, ὁ.π. 57-8.

32. *Ἐγκυκλοπαιδικὸν Λεξικὸν Μπάρτ καὶ Χίρστ*, τόμ. Α', 1889-1890, 522-52 = Ἐμμ. Ροῖδης, *Ἀπαντα* (φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Ἀ. Ἀγγέλου), τόμ. 3, Ἀθήνα 1978, 374-423.

33. Θέλω νὰ εὐχαριστήσω τὸν καθηγητὴ κ. Παῦλο Χριστοδουλίδη ποὺ διάβασε μιὰ προηγούμενη μορφή τούτης τῆς Εἰσαγωγῆς καὶ μοῦ ἔκανε χρήσιμες παρατηρήσεις. Ἐπίσης τὶς κ.κ. Λέλη Κυριακοπούλου καὶ Πελαγία Κοτταρίδη ποὺ μὲ βοήθησαν στὴ συγκέντρωση τοῦ ὕλικου.